

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Sosyal Belleğe Dair Söz Varlığının Türkiye Türkçesi ve Ağızlarına Yansıması

The Reflection of the Vocabulary Belonging to Social Memory in Dîvânu Lugâti't-Türk on Turkey Turkish and Dialects'

Ebru GÜVENEN

Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ebru.guvenen@bozok.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-9346-9160

Öz: *Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT)*, Türkçenin ilk sözlüğü olmasının yanı sıra kavram çeşitliliği bakımından zengin bir söz varlığına sahiptir. Kâşgarlı Mahmud'un dil malzemesini saha araştırmasıyla elde etmiş olması, eserinde Karahanlı Türkçesiyle ve kendi beyanıyla 20 farklı Türk boyuna ait dil malzemesini karşılaştırmalı olarak işlemiş olması, madde başlarının deyim, atasözü, şiir vb. örneklerle pekiştirilmesi; *DLT*'nin değerini ortaya koymaktadır. 11. yüzyılda yaşayan Türk milletinin söz varlığına yer veren eserde, kültürel öğelerin sayısal olarak oranı oldukça yüksektir. Kültürel öğelerin içerisinde geçmişten bugüne gelme olasılığı yüksek olanların gelenek ve ritüeller olabileceği öngörülmüştür. Bu öngörüyle eserdeki gelenek ve ritüeller tespit edilerek bunlardan hangilerinin -fonetik ve semantik değişimleriyle- Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmada; doğum, evlilik, falcılık ve büyü, hastalık ve tedavi, hediye, kur'a, miras, misafirperverlik, ölüm, ziyafet ve eğlence, diğer olmak üzere 11 başlıkta değerlendirilmiş 39 söz varlığı ögesi yer almaktadır. Tespit edilen, etimolojileri hakkında bilgi verilen, fonetik ve semantik olarak incelenen öğelere en çok *Derleme Sözlüğü'nde (DS)* rastlanması, Türkiye Türkçesi ağızlarının zenginliğinin, 11. yüzyıl ve öncesine ait dil ürünlerini hâlâ yaşattığının, *DLT*'nin de yaşamaya devam edeceğinin kanıtı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Ritüel, Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkiye Türkçesi, Ağız.

Abstract: *Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT)*, in addition to being the first dictionary of Turkish, has a rich vocabulary in terms of conceptual diversity. The fact that Kâşgarlı Mahmud obtained the language material through field research, that he comparatively processed the language material of Karakhanid Turkish and according to his own statement 20 different Turkish tribes in his work, and that the headings were reinforced with examples such as idioms, proverbs, poems, etc., reveals the value of *DLT*. The numerical ratio of cultural elements is quite high in the work, which includes the vocabulary of the Turkish nation living in the 11th century. It has been predicted that among the cultural elements, the ones that are most likely to have survived from the past to the present may be traditions and rituals. With this foresight, the traditions and rituals in the work were identified and it was determined which of them -with phonetic and semantic changes- were used in Old Anatolian Turkish and Turkey Turkish and dialects'. The study includes 39 vocabulary elements evaluated under 11 headings, including birth, marriage, fortune telling and magic, illness and treatment, gift, lot, inheritance, hospitality, death, feast, entertainment and others. The fact that the elements that were identified, whose etymologies were given, and which were phonetically and semantically analyzed, were encountered mostly in the *Derleme Sözlüğü*

Geliş Tarihi:30.08.2024

Kabul Tarihi:26.09.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Guvenen, E. (2024). Dîvânu Lugâti't-Türk'teki sosyal belleğe dair söz varlığının Türkiye Türkçesi ve ağızlarına yansıması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 148-164. Doi: 10.33437/ksusb.1541052

(DS) is proof that the richness of Turkey Turkish dialects still keeps the language products of the 11th century and before alive, and that DLT will continue to live.

Keywords: Tradition, Ritual, Dîvânu Lugâti't-Türk, Turkey Turkish, Dialect

---

GİRİŞ

Öğrenilen, duyulan ve görülen bilgilerin zihinde saklanma ve sonrasında hatırlanma biçimi olan *bellek*, birey ve toplumlari kendine özgü kılan kendilik değeridir. Birey nasıl ki yaşadığı, yaş aldığı her gün, yeni şeyler öğrenerek ve tecrübe kazanarak inşa etme sürecindeki kendiliğini geliştiriyorsa millet olabilme şuuruna erişmiş toplumlarda da bir kuşak, kendisinden önceki kuşağın birikimlerine, değişen koşullar ekseninde yeni şeyler katar veya var olanları güncelleme yoluna gider. Milletlerin tarihî süreçlerindeki bu gelişim, değişim ve güncellemeler, *kültür* adı verilen tarih, coğrafya, din vb. temel yapı taşlarıyla oluşan ve şekillenen olgu düzleminde gözlemlenebilmektedir. Kültürü meydana getiren kavram ve değerlerde ortaya çıkan bütün durumlarla; *kolektif bellek*, *sosyal bellek* ve *toplumsal hafıza* kavramlarıyla da karşılanan *kültürel bellek* ürünleriyle karşılaşılabilir. “Toplumu meydana getiren, etkileyen birçok unsuru bünyesinde barındıran büyük bir hatırlama, var olma alanı” (Temur, 2017: 173) olarak tanımlanan *kültürel bellek* kavramı ilk duyulduğunda akla gelenekler ve ritüeller gelmektedir. Türkçe Sözlük'te “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar” olarak tanımlanan *gelenekle*, “Bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasim ve bu sırada uyulması gereken kurallar” şeklinde tanımlanan *ritüeller*, değişen din ve gelişen teknolojiyle birlikte değişen bilimsel dayanaklara rağmen deyim yerindeyse bir genetik miras olarak günümüze taşınmış ve sosyal kuralların bir parçası olarak uygulanmaya devam etmektedir (sozluk.gov.tr).

Kültürel bellek ürünleri, tarihten günümüze yazılı eserlerle aktarılırken günümüzden geleceğe ise yazılı ürünlerin yanı sıra sesli veya görüntülü kayıt ürünleri ile taşınması mümkün olacaktır. Kültürel bellek kavramını en iyi temsil eden yazılı ürünlerin başında Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) gelmektedir. DLT, “özgün ve zengin bir sözlüktür.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XVII). Kâşgarlı Mahmud, Türk dili ve kültürünün, medeniyetinin büyüklüğünü ve gücünü dikkatlere sunduğu eserinin temel malzemesini, yaklaşık yirmi yıl doğuda kuzey ve güney Çin sınırından batıda Bizans topraklarına kadar, uzunluğu beş bin fersah, eni üç bin fersahlık geniş bir coğrafyayı adım adım gezip derlemeler yaparak birikimlemiştir (Gariper ve Küçükcoşkun, 2022: 249; Korkmaz, 2022: 504; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXVIII). O, bugünkü teknoloji ve ulaşım olanaklarıyla dahi oldukça zor ve yorucu bir işin devrinin imkânsızlıklarına rağmen üstesinden gelmiştir (Yıldırım, 2008: 113). Büyük bir başarı olarak özetlenebilecek bu durum, aynı zamanda büyük bir fedakârlığın da vücut bulmuş hâlidir. Zira Kâşgarlı Mahmud, kendisinin eserinde belirttiği üzere (bkz. Atalay, 2018: 4) sahip olduğu bilgi ve donanımı, eserinden rahatlıkla çıkarımda bulunulabilecek -özellikle dil biliminde- bilim insanlığının yanı sıra Türk, Türklük ve Türkçeye karşı güçlü gönül bağı olan bir Türk'tür¹. Eserin yazıldığı dönem, Selçukluların başarıları ve özellikle Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi Türklerin gücünü gözler önüne sererken Türkçenin de öğrenilmesi gerekliliği gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Gül, 2008a: 137; Akalın, 2019: 46). Kâşgarlı, devrinin bu siyasi koşullarında yazdığı DLT'yle, bir taraftan zengin söz varlığıyla Türkçenin Arapçayla at başı gidecek muktedirlikte olduğunu gösterirken (Korkmaz, 2022: 506) diğer taraftan derleme yöntemiyle elde ettiği verilerle Türklerin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu gerçeğini somutlaştırmıştır denilebilir. 8 bölümden oluşan eser, Türkçe madde başlarının Arapça anlamları, yazara ait olan veya saha araştırmasında derlediği dil malzemeleri Türkçe ve bunların Arapça tercümelemleri şeklinde tertip edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XIIİ ; Atalay, 2018: 5; Akalın, 2019: 50-52). Madde başlarının anlamları, temel anlamların dışındaki yan anlamlar, verilen cümle ve metin parçalarındaki bağlam aracılığıyla elde edilmektedir. Çünkü sözcüklerin anlamları bağlamla daha belirgin bir hâle gelir (Yaylagül, 2008: 297). Ayrıca eserin içerisinde pek çok yerde verilmiş gramer kuralları ile lehçe ve ağızlara ait dil bilimsel karşılaştırmalar yer almaktadır.

Türkçe, 11. yüzyılda geniş bir coğrafyada, Kâşgarlı'dan edinilen bilgiye göre Karahanlı Türkçesi dışında 20 etnik boy tarafından konuşulan kadim bir dildir (Korkmaz, 2022: 504). O, DLT'nin yapısını

---

¹ Kâşgarlı Mahmud'un Türk, Türklük ve Türkçeye olan bağlılığı için bkz. Bulduk, Ü. (2008). Kâşgarlı Mahmûd'da Sosyal Hayat, Dil ve Türklük. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss.477-481). Kültür Bakanlığı Yayınları; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: XXVII-XXIX; Atalay, 2018: XXVII-XVIII.

bu boylara ait yeme-içmeden kişisel bakıma, halk hekimliğinden sanat ve zanaata, giyim kuşamdan dinî kurallara, askerlikten gündelik hayata ve sosyal tabakalaşmaya varıncaya kadar geniş bir söz varlığı temelinde oturtmuştur (Gül, 2008b: 291). “Ben bu kitabı hikmet, seci’, atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsleyerek hece harfleri sırasınca terkip ettim.” (Atalay, 2018: 5) cümlesinden de anlaşılacağı üzere madde başı yaptığı söz varlığı öğelerini semantik olarak çeşitli edebî ürünlerle tamamlamış, Türkçeyle ilgili pek çok fonetik ve morfolojik bilgi vermiş ve Karahanlı Türkçesiyle diğer boylara ait ağız özelliklerini karşılaştırmıştır (Killi, 2008: 375). Burada bahsedilen kısıtlı bilgi ve zikredilemeyenler, DLT’nin dil biliminin pek çok dalına, halk bilimine, sosyolojiye ve daha pek çok disiplinin çalışma alanına katkı sunacak yetkinlikte olduğunu göstermektedir. İslami bir muhitte yazılan eser, Türklerin İslamiyet’ten önceki ve eserin yazıldığı dönemde Türklerin İslamiyet dışında mensubu olduğu dinler, inanışlar ve alışkanlıklar ile ilgili çeşitli bilgiler vermektedir. Bu da DLT’nin bize verdiği bilgilerin sadece 11. yüzyıl Türk dünyasıyla sınırlı olmadığını, 11. yüzyıl öncesiyle bugün arasında da bir köprü görevi gördüğünü göstermektedir.

Kültürel miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılan, zaman içerisinde gelişip değişen, yeme-içmeden, giyim kuşama, halk hekimliğinden inanışlara kadar konu çeşitliliği bakımından geniş bir yelpazesi olan sosyal kurallar, DLT’nin hem yazılış amacı hem derleme esasıyla oluşturulmuş olmasıyla Kâşgarlı Mahmud ve eseri için önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

DLT’de Karahanlı Türkçesinden sonra en çok söz varlığı ögesi Oğuz Türkçesine aittir². Bu bilgidен hareketle öncelikle sosyal kurallar temelinde DLT’de³ yer alan söz varlığı öğeleri tespit edilmiştir. Bu öğelerin hangilerinin Batı Türkçesinin (Oğuz) ilk yazılı eserlerinin olduğu dönemi olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesine, bugünkü Batı Oğuzcasının en çok konuşura sahip lehçesi olan Türkiye Türkçesi⁴ ve ağızlarına⁵ ulaşabildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla tespit edilen söz varlığı öğeleri tematik olarak sınıflandırılmış; fonetik, morfolojik ve semantik olarak değerlendirilmiştir. Değerlendirmelerde her bir madde başının DLT’de geçtiği yer bilgisi, sadece ilgili paragrafta verilerek tekrar oranını azaltmak amaçlanmıştır.

DİVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE YER ALAN GELENEK VE RİTÜELLERLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Doğum⁶

bütmek Herhangi bir şeyin, doğması, yaratılması veya ortaya çıkması durumunda kullanılan fiille ilgili DLT’de Kâşgarlı’nın verdiği örnekler “*ot bütti = ot bitti*” ve “*oğlan bütti = çocuk doğdu*”dur (DLT-II: 294).

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish’te (EDPT) *büt-* olarak madde başı yapılan fiilin geniş bir anlam alanına sahip olduğu, anlamın “Bitmek, tamamlanmak” ve “Başlamaya hazır olmak” şeklinde geliştiği bilgisi verilmiştir (Clouston, 1972: 298). Clouston’un fiilin sahip olduğu anlamlarla ilgili verdiği bu bilgi, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-I’de (TTTKBS)* ile *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-I’de (TETTL)* kayıtlıdır (Tietze 2002 :357; Gülensoy, 2007: 151).

Fiilin DLT’deki herhangi bir şeyin doğması, yaratılması veya ortaya çıkması şeklinde özetlenebilecek, insandan bitkiye ve diğer varlıklara kadar kapsadığı anlam alanı, *Tarama Sözlüğü (TS)*, *Güncel Türkçe Sözlük (GTS)* ve *Derleme Sözlüğü’nde (DS)* iç seste /-ü-/ > /-i-/ ünlü daralması görülmüş

² Sayısal bilgi için bkz. (Killi, 2008: 391).

³ Çalışmada yer alan söz varlığı öğeleri için Besim Atalay’a ait tercüme başvurulmuş, tespit edilen söz varlığı öğeleri transkripsiyon (çeviri yazı) işaretleri ile gösterilmiştir.

⁴ 2024 TÜİK verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusu 85.372.377’dir. Buna gurbetçi olarak tanımlanabilecek Türkiye Türkleri de eklendiğinde -TÜİK verilerinde Batı Oğuzcasını konuşan ve bağımsız birer devlet olan Azerbaycan ve Türkmenistan’ın nüfusu T.C. nüfusundan daha fazla değildir. Gagavuz Türklerinin nüfusu ise 169.300’dür.- Batı Oğuzcasının en çok konuşura sahip olduğu çağdaş lehçenin Türkiye Türkçesi olduğu görülmektedir. ([TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](http://tuik.gov.tr); [Gagauz Yeri - Meteoroloji \(mgm.gov.tr\)](http://mgm.gov.tr))

⁵ Çalışma kapsamındaki bazı sözcüklerin, Türkiye Türkçesi Ağızlarında pek çok şehirde kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu şehirler teker teker yazılmamış, Leyla Karahan’ın Anadolu Ağızları üzerine yapmış olduğu sınıflandırmaya göre (Karahan, 2011: 1-2) bu şehirlerin bağlı bulunduğu ana ağız grubu bilgisi [] içerisinde verilmiştir.

⁶ Alimcan İneyet, DLT’den tespit ettiği *doğum* kavram alanlı sözcükleri semantik, yer yer mitolojik ve etimolojik olarak değerlendirmiş, başta Yeni Uygur Türkçesi olmak üzere bazı yaşayan Türk lehçeleriyle de karşılaştırmıştır (İneyet, 2022: 417-428).

şekli olan *bit-* için kaydedilmiş aşağıdaki anlamlarla benzeşmektedir (sozluk.gov.tr). *DLT*'de belirtilmeyen, *GTS* ve *DS*'deki *aniden*, *beklenmedik vb.* şeklinde belirsizlik bildiren ifadeleri, doğal yollarla doğan, oluşan veya ortaya çıkan her şey için söz konusu olabilmektedir.

bitmek: "1. Meydana gelmek, hasıl olmak, çıkmak." (TS)

bitmek (II): "1. Tohum filizlenerek topraktan çıkmak, 2. Saç, tüy, kıl vb. bedende çıkmak, 3. Beklenmedik zamanda, aniden ortaya çıkmak." (GTS)

bitmek (III): "Birden ortaya çıkmak. [BGA]" (DS)

kağut / kavut: "Darı unu, yağ ve şekerle yapılan ve yeni doğum yapmış kadınlara yedirilen yemek."⁷ (DLT-I: 406; DLT-III: 163).

EDPT'de ka:ğut olarak kayıtlı sözcüğün *ka:ğ-* fiilinden türemiş olabileceği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 610). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen-III*'de (*TMN*) sözcük *kāvūt* şekliyle madde başı yapılmış, anlam olarak *DLT*'deki anlamla örtüşen yemek anlamı, yemeğin yapılışıyla birlikte verilmiştir (Doerfer, 1967: 407).

DLT'de *kagut* ve *kavut* olarak iki yerde tespit edilen sözcük, eserdeki anlamına en yakın anlamıyla *GTS*'de *kavut*, *DS*'de *kavut/kavıt/havut* olarak kayıtlıdır (sozluk.gov.tr). *DLT*'deki gibi yenilmesi için belli kişiler ve belli bir zaman kısıtlaması verilmeyen sözcük, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında söz başında /k- / > /h- / ve söz içinde /-ğ- / > /-v- / sızıcılaşmalarıyla söz içi /-u- / > /-ı- / ünlü düzleşmesinden bir veya birkaçını geçirmiş şekliyle kullanılmaktadır:

kavut: "Kavrulmuş ve dövülmüş tahıl ununa pekmez, şeker veya tatlı yemiş katılarak yapılan yiyecek." (GTS)

kavut / kavıt: "Kavrulmuş ve dövülmüş tahılununun şeker ya da tatlı yemişle karışımı, helva. [BGA, DGA, KGA]" (DS)

havut: "Bulgur unu ve pekmezle yapılan bir çeşit yemek. [BGA]" (DS).

kurtulmak: *DLT*'deki örneklere bakarak fiil için *zor ve tehlikeli bir durumu atlatmak* şeklinde genel bir tanımlama yapılabilir. Ayrıca Kâşgarlı'nın *kurtulmak* için verdiği "*urağut kurtuldu = kadın kurtuldu, doğurdu*" (*DLT-II*: 233) cümlesi, fiilin "*doğurmak*" anlamına işaret etmektedir.

EDPT'de *kurtulmak* fiilinin *kurtmaktan* türemiş olabileceği belirtilmiş, *TTTKBS-I*'de *kurtulmak* "Tehlikeli bir durumu atlatmak." tanımının yanı sıra ağızlarda ön seste /k- /'nin tonlulaştığı ve *DLT*'deki gibi "doğurmak" anlamında kullanıldığı bilgisi verilmiştir (Clauson, 1972: 650; Gülensoy, 2007: 576). *TETTL-IV*'de çalışmaya konu olan "doğurmak" anlamı, *kurtul- III / gurtul- II* maddesinde verilmiş ve *kurtul- / kurtul- I* "Tehlikeli bir durumu atlatmak, kurtarılmak"tan sonra ortaya çıktığı belirtilmiştir (Tietze, 2016: 446).

kurtulmak fiilinin "Doğurmak" anlamı, *GTS*'de *kurtul-*, *DS*'de ise söz başında görülen /k- / > /g- / tonlulaşmasıyla *gurtulmak* olarak tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr).

kurtulmak: "Hamile kadın tehlikesi bir biçimde doğum yapmak." (GTS)

gurtulmak: "Doğurmak. [BGA]" (DS)

Evlilik

boğmak: *DLT*'de sözcüğün "Gerdanlık" anlamından sonra bu gerdanlığın üzerinin değerli taş ve incilerle bezendiği ve gerdek gecesi için hazırlanan geline takıldığı bilgisi verilmiştir (*DLT-I*: 466).

EDPT, *TTTKBS-I* ve *TETTL-I*'de *boğmak* olarak madde başı yapılan sözcüğe yüklenen ortak anlam "Gerdanlık"tır. Üç araştırmacı da ismin *boğmak* fiilinden türediği görüşündedir (Clauson, 1972: 315; Tietze, 2002: 365; Gülensoy, 2007: 157).

⁷ Yemeğin yapılışı için bkz. (*DLT I*: 406).

Sözcüğün *TS* ve *DS*'de, *DLT*'deki anlamıyla kayıtlı olduğu belirlenmiştir (sozluk.gov.tr):

boğmak / boğmağ: “Gerdanlık, kolye) (*TS*)

boğmak (II): “3. Gerdanlık. [BGA]” (*DS*)

kaşın “Kayın, dünür, hısım.” (*DLT-I*: 403)

EDPT'de *kaşın* olarak madde başı yapılan ve “Evlilik yoluyla kurulan akrabalık.” olarak tanımlanan sözcüğün, başlangıçta “Kayınpeder” anlamıyla kullanılmış olup daha sonra anlam genişlemesine uğramış olabileceği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 602). *TTTKBS-I*'de *EDPT* ve *DLT*'ye göre daha dar bir anlamda “*Kayın, dünür*” olarak tanımlanan sözcüğün etimolojisi “<*kâ 'aile'+d+(ı)η” olarak değerlendirilmiştir (Gülensoy, 2007: 483). *TETTL-IV*'te yer alan *kayın* maddesindeki II. anlam, akrabalık merkezli “Evlilik yoluyla aile efradından olmuş.” iken III. anlam, daraltılmış ve kişi odaklı “Kaynata, kayınbirader”dir (Tietze, 2016: 185).

DLT'de genel anlamıyla evlilik yoluyla kurulan akrabalık ve daha dar anlamıyla eşlerin anne-babalarının birbirlerine göre olan durumunu ifade eden bir tanımlama yapılırken Türkiye Türkçesi ve ağızlarında sözcüğün daha dar anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr). Sözcükte söz içinde Eski Türkçe ile Batı Türkçesi arasında aşamalı bir şekilde gerçekleşen /-d-/ > /-z-/ /-y-/ akıcılaşmasının son aşamasının (Ergin, 2012: 93-94) yanı sıra söz başında /k-/nin korunduğu veya tonlulaşma olayıyla /k-/ > /g-/ değişiminin gerçekleştiği görülmektedir (sozluk.gov.tr):

gayın: “Karının ya da kocanın erkek kardeşi, kayın. [BGA]” (*DS*)

kayın: “Kayınbirader.” (*GTS*)

kayın (II): “Kayınbaba. [DGA]” (*DS*)

kayın: “Eşlerden hanımın erkek kardeşi. [DGA]” (*DS*)

kalın: “Çeyiz” (*DLT-III*: 371).

EDPT'deki *kalın* “Başlık parası”, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'ndeki (*TDES*) *kalın* “Gelin olacak kıza erkeğin verdiği para veya armağan, ağırlık” şeklindeki tanımla semantik olarak benzeşirken (Clauson, 1972: 622; Eren, 1999: 202), *TTTKBS-I*'de *kalın* “Çeyiz”, *DLT* ile ortaktır (Gülensoy, 2007: 455). *TETTL-IV*'te *kalın III*'te “Mehri muaccel; evlenecek erkek tarafından kız tarafına pazar günü götürülen armağan” olarak tanımlanan sözcüğün *EDPT*'deki kayıtlı maddeden değiştiği belirtilmiştir (Tietze, 2016: 77).

Türkiye Türkçesinin ilk basamağı olan Eski Anadolu Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında tanımlanan sözcüklerden /k-/li kullanılanlarla söz başında /k-/ > /g-/ tonlulaşması ve /-ng/ > /-ŋ/ > /-n/ değişimlerinden biri veya ikisi görüldüğü kullanımlar belirlenmiştir (sozluk.gov.tr):

galın (II): “Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para. [BGA]” (*DS*)

galın: “Kalın, başlık. [DGA]” (*DS*)

kalın / kalın: “Mihrimuaccel.” (*TS*)

*kalın (II)*⁸: “Ağırlık.” (*GTS*)

kalın: “Çeyiz. [BGA]” (*DS*)

kalın: “Çeyiz, başlık. [DGA]” (*DS*)

keçüt⁹: “Geyisi, giyecek. Çokça düğünlerde kullanılan elbise, gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise.” (*DLT-I*: 357).

⁸ Sözcüğün anlamındaki ağırlık, “Babam senden çok mu istedi kalın?” mısraından anlaşıldığı üzere “Başlık parası”dır (sozluk.gov.tr).

⁹ Sözcük *DLT*'de *kedhüt* olarak kayıtlıdır (*DLT-I*: 357).

TETTL-II'de *giyit* "Giyecek, esvap" olarak madde başı yapılan sözcük, *giymek* fiilinden türemiş bir isimdir (Tietze, 2009: 160).

DLT'de düğünlere özgü bir giysi olan sözcüğün sadece *GTS*'de *giyit* "Giysi" kullanımı tespit edilmiştir. Sözcükte, Karahanlı Türkçesindeki şekli ile Türkiye Türkçesindeki şekli arasında söz başında /k-/ > /g-/ tonlulaşması, söz içinde /-e-/ > /-i-/ daralması ve söz içi /-d-/ > /-z-/ /-y-/ akıcılılaşması görülmüştür (sozluk.gov.tr).

kelin "Gelin." (DLT-I: 404)

EDPT'de sözcüğün "Birin küçük kardeşinin veya oğlunun karısı." anlamının yanı sıra gelinin bir akrabalık terimi olduğu ve *kelmek* fiilinden türediği bilgisi verilmiştir (Clauson, 1972: 719). *TMN-III*'te sözcük, *kēlīn* "Evlilik yoluyla akraba olan kadın" olarak tanımlanmıştır (Doerfer, 1967: 666). *TDES*'de ise *gelin* olarak kaydedilen sözcüğe "1. Evlenmek için hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın. 2. Bir kimsenin oğlunun karısı" anlamları verilmiştir (Eren, 1999: 152). *TETTL-II*'deki *gelinin* "Ailenin bir erkeği ile evlenmekle aileden olmuş kadın" tanımı *TMN-III*'teki 1. tanımla aynı kavramı, "(düğünde) evlenecek olan kız ya da kadın" tanımı *TDES*'deki 1. tanımla benzer bir kavramı karşılamaktadır (Doerfer, 1967: 666; Eren, 1999: 152; Tietze, 2009: 124).

GTS ve *DS*'de söz başında görülen /k-/ > /g-/ tonlulaşmasıyla *gelin* olarak kaydedilen sözcüğe verilen anlamlar aşağıdaki gibidir (sozluk.gov.tr):

gelin: "1. Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın; elkızı. 2. Aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın; elkızı." (GTS)

gelin: "Gelin; yeni evlenmiş genç kadın. [DGA]" (DS)

küni: "Kuma. Kaşgarlı, "küning küline tegü yağı = kumanın külüne kadar düşman" atasözüyle sözcüğün anlamını daha belirgin kılmıştır (DLT-III: 237).

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'ndeki (*EUTS*) *küni*: "Kıskanç; ortak eş, karı"nın kıskançlık anlamı, hem *EUTS*'deki "Kıskançlık, haset günü" ile hem de *DLT*'deki sözcükle ilgili verilen örnek atasözünde kumaların birbirine -kıskançlık sebebiyle- besledikleri düşmanlıkla örtüşmektedir. "Kuma" ise her iki eser için ortak anlamdır (Caferoğlu, 1968: 122).

TS, *GTS* ve *DS*'de söz başında /k-/ > /g-/ tonlulaşması ve son seste /-i/ > /-ü/ yuvarlaklaşması, ortak ses olayıdır¹⁰ (sozluk.gov.tr):

günü / günü: "Kıskançlık, haset." (TS)

günü: "1. Kıskançlık." (GTS)

günü I: " "Kıskançlık, haset. [BGA]" (DS)

günü II: "Çok kadınla evli erkeğin karılarından her biri, kuma. [BGA, DGA]" (DS).

tügün: "Düğün" (DLT-I: 400)

TTTKBS-I'de *düğün* "Düğün" olarak kaydedilen sözcüğün etimolojisi "< *tüg-ün*" şeklinde değerlendirilmiştir (Gülensoy, 2007: 311). *TETTL-I*'de *düğün II / düvün* "Evlenme veya sünnet münasebetiyle yapılan ziyafetli ve eğlenceli şenlik ya da köy şenliği" tanımından sonra M. Räsänen'in <*doy / toy +gün* (Räsänen, 1969: 488'den akt. Tietze, 2002: 669) şeklindeki etimoloji denemesine yer verilmiştir (Tietze, 2002: 669).

DLT'de *tügün* olarak kullanılan isimde, *GTS* ve *DS*'de söz başında /t-/ > /d-/ tonlulaşması ve söz içi /-g-/ > /-ğ-/ sızıcılılaşması görülmektedir (sozluk.gov.tr):

düğün: "Evlenme veya sünnet dolayısıyla yapılan tören, eğlence; toy." (GTS)

düğün: "Düğün. [DGA]" (DS)

¹⁰ *TS*'de sözcük, *günü* kullanımının yanı sıra *güni* olarak da kayıtlıdır (sozluk.gov.tr).

tüngür “Dünür. Karının hısımları. Bunlar kardaş, baba, ana gibi kimselerdir.” (DLT-III: 362)

EDPT’de *tüñür* olarak kaydedilen sözcüğün anlamıyla ilgili değerlendirme, başlangıçta “Kızların evlendirilebileceği aile, aile üyesi” olabileceği şeklinde belirtildikten sonra metinlerdeki bağlamdan hareketle anlam, “Evlilik yoluyla bir akraba olan veya olabilecek kişi” olarak tanımlanmıştır (Clauson, 1972: 523). *TETTL-I*’de iki farklı maddede ele alınan *dünür* kavramı için *dünür I / dünüşü* “Evli bir kadının ana ve babası ile, kocasının ana ve babası arasındaki sihriyete dayanan karşılıklı hısımlık hitabı” tanımı, *EDPT*’de sözcüğün ilk anlamı olarak değerlendirilen anlama, *dünür II / düdünürcü / düğürcü* “Görücü; kız istemeye giden kimse, elçi” anlamının da ilk anlamdan ortaya çıktığı bilgisiyle kaydedilmiştir (Tietze, 2002: 673). *TTTKBS-I*’de *dünür* “Birbirlerine göre karı kocanın baba ve analarının her biri” olarak madde başı yapılmış, etimolojisi “< *tüñ-(ü)r*” şeklinde değerlendirilmiştir (Gülensoy, 2007: 312).

Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında varlığı tanıklanan isimde söz başında görülen /t-/ > /d-/ tonlulaşması, tespit edilen bütün veriler için ortak fonetik hadisedir. Bununla birlikte bazı verilerde iç seste /-ng/ > /-ŋ-/ > /-n-/ değişimi, bir örnekte iç seste /-ng/ > /-ŋ-/ > /-n-/ > /-m-/ değişimi, bir örnekte de iç seste /-ü-/ > /-u-/ kalınlaşması görülmektedir (sozluk.gov.tr):

dünür: “Sihri akraba.” (TS)

dünür: “Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu.” (GTS)

dünür / dünür: “1. Kız görmeye giden kimse, görücü. 2. Kız istemeye giden kimse, elçi. [BGA, DGA]” (DS)

dünür: “Dünür. [BGA]” (DS)

dümür/dünür: “Dünür. [BGA]” (DS)

dunur: “Dünür. [BGA]” (DS)

Falcılık ve Büyü

ırk “Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek.” (DLT-I: 42)

Clauson (1972: 213) *ırk*’ın geçirdiği anlam değişimini, başlangıçta “Kura çekmek, kehanet vb. işlevlerle kullanılan çubuk, zar vb.” bir nesne olduğu, bundan hareketle “Sihirli figür vb.”, bu anlamından da soyut bir kavram olan “Kehanet, alamet, alamet almak vb.”ne şeklinde özetlemiştir. Ayrıca Osmanlı Türkçesi döneminden beri “*Şans, talih*” anlamlarında kullanıldığı bilgisini vermiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında [BGA] sözcük “*Şans, uğur*” anlamıyla, Eski *Uygur Türkçesi* ve *DLT*’deki ses bilgisel görüntüsü yakın ve iç seste ünlü türemesi geçirmiş *ırık* şekliyle kullanılmaktadır (Clauson, 1972, 213; Caferoğlu, 1968: 87; sozluk.gov.tr).

ırklamak “*kam ırkladı = şaman kâhinlik etti, ırka baktı.*” (DLT-III: 443)

Irk’a getirilen isimden fiil türeten +*la-* ile türetilmiştir. *Irk* için bkz. *ırk*. Sözcüğün *DLT*’deki anlamıyla *kam* ve *şaman*ların kâhinliklerinin yanı sıra hastaları iyileştirme yeteneklerinin, *DS*’de kullanımı tanıklanan *ırıklamak* “*Boş inanca göre hastayı çeşitli büyü ya da sihirle iyileştirmek*” [BGA] fiilinde bir araya geldiği görülmektedir (sozluk.gov.tr).

kam “Kâhin, şaman.” (DLT-III: 157)

Sözcük, *EDPT*’de *ka:m* “*Büyücü, kâhin, sihirbaz vb.*” olarak tanımlanırken *TTTKBS-I*’de *kam* “*Şaman*” olarak kayıtlıdır (Clauson, 1972, 625; Gülensoy, 2007: 456). Sözcük, *GTS*’de *kam* “*Şaman*” olarak tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr).

yalwı “Büyü, sihir. Büyüçüye ‘yalwıcı’ denir. (DLT-III: 33)

TTTKBS-II’de, *yalwı* “*Büyü*” şeklinde madde başı yapılan sözcüğün yapısı “< *yalga-/yalva- yalamak’+ -v+ı*” olarak değerlendirilmiştir (Gülensoy, 2007: 1049).

DS’de *yalwı* “*Büyü.*” [BGA] olarak kayıtlı sözcükte yalnızca iç seste, çift dudak /-w-/’si diş dudak /-v-/’sine değişmiştir (sozluk.gov.tr).

Hastalık ve Tedavi

egir “Karın ağrısını sağaltmak için kullanılan bir kök (DLT-I: 53-54).

EDPT’de *egir* “Tıbbi bir kök” olarak tanımlanan bitki, *TTTKBS-I* ve *TETTL-I*’de bitkinin tedavi işlevi hakkında *eğir*¹¹ “2. Karın ağrısına karşı kullanılan bir çeşit kök” şeklinde verilen semantik bilgi *DLT* ile örtüşmektedir (Clauson, 1972: 112; Gülensoy, 2007: 321; Tietze, 2002: 695).

Sözcük, *TS*’de ve Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığıyla ilgili temel başvuru kaynağı olan *DS*’de tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr). Her iki sözlükte yer alan verinin semantik bakımdan *DLT* ile örtüştüğü, fonetik olarak ise söz içi /-g-/ > /-ğ-/ değişimi geçirdiği görülmektedir (sozluk.gov.tr):

eğir: “Karın ağrısını iyi etmek için kullanılan bir kök, andız” (*TS*)

eğir: “Karın ağrısına karşı kullanılan bir çeşit kök. [BGA]” (*DS*)

em “İlaç” (*DLT-I*: 36)

EDPT’de “İlaç” tanımıyla verilen sözcüğün erken dönemde “Bitkisel ilaç” anlamını karşıladığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 155)

TTTKBS-I’de *em* “İlaç, merhem” şeklinde kayıtlı olan sözcüğün hiçbir fonetik değişikliğe uğramadığı bilgisi yer almaktadır (Gülensoy: 2007: 330). *TDES*’de de *TTTKBS-I*’deki fonetik şekil ve anlamıyla madde başı yapılan sözcükle ilgili “Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (em, ot em, em sem). Orta Türkçede em ve em sem “İlaç” olarak geçer.” cümleleriyle, sözcüğün tarihî dönemlerdeki anlamı ve ikilemeler şeklinde de kullanıldığı bilgisi yer almaktadır (Eren, 1999: 134; Gülensoy: 2007: 330). Sözcük *TETTL-I*’de de *TTTKBS-I*’deki fonetik şekli ve anlamıyla kullanılmıştır (Tietze: 2002: 713; Gülensoy: 2007: 330).

Sözcüğün *GTS* ve *DS*’de *DLT*’deki şekliyle, *TS*’de buna ilave olarak em sem şekliyle de kayıtlı olduğu tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

em / em sem: “İlaç, deva, çare.” (*TS*)

em: “İlaç.” (*GTS*)

em I: “İlaç, merhem. [BGA, DGA]” (*DS*)

em: “İlaç. [BGA]” (*DS*)

em: “İyileştirme inancıyla, yatlardan getirilerek, hastalara dokundurulan ağırlık. [Kerkük]” (*DS*)

emçi “İlaç yapan adam; hekim”. “*emçi angar ot otadı = hekim ona ilaç yaptı.*” (*DLT-I*: 36 ve *DLT-III*: 252)

EDPT’de *em* isminden türediği belirtilen sözcük için “*Doktor, hekim*” anlamı verilmiş, bazı durumlarda sözcüğün bilinçli olarak “*Şarlatan doktor*” kavramı için kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 156). *TMN-II*’de *emçi* olarak madde başı yapılan sözcükle ilgili *EDPT*’deki gibi em’in türevi olduğu bilgisi verilmiştir (Clauson, 1972: 156; Doerfer 1965: 215)

Sözcük hem *DLT*’deki fonetik şekliyle hem de söz içinde /-ç-/ > /-c-/ tonlulaşması geçirerek Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır (sozluk.gov.tr):

emci: “1. Eczacı. 2. Doktor, operatör, ebe. [BGA]” (*DS*)

emçi: “Doktor, operatör, ebe. [BGA]” (*DS*)

ot “İlaç.” “*ot içtim = ilaç içtim*”, “*ot başığ pütürdi = ilaç, em yarayı sağalttı*” (*DLT-I*: 35; *DLT-II*: 72)

¹¹ Her iki sözlükte de kayıtlı tanım aynıdır.

Sözcük, *TDES*, *TETTL-VI* ve *TTTKBS-II*'de, *DLT* şekli ve anlamıyla kayıtlıdır (Eren, 1999: 310; Gülensoy, 2007: 364; Tietze, 2018: 171). *TTTKBS-II*'de ayrıca geçirdiği fonetik ve semantik değişimle ilgili “< ot, oot “Ot, yeşillik; ilaç” bilgisi verilmiştir (Gülensoy, 2007: 635).

Eski Anadolu Türkçesinde ve Standart Türkiye Türkçesinde *DLT*'deki fonetik şekli ve anlamıyla kullanılan sözcüğün, *DS*'de anlam daralmasına uğrayarak sadece bir organ için -ev yapımı- bir ilacı karşıladığı görülmüştür (sozluk.gov.tr):

ot: “1. İlaç.” (TS)

ot: “İlaç.” (GTS)

ot (I): “Göz hastalığını iyileştirmek için kullanılan ev ilacı. [BGA, DGA]” (DS)

otaçı “Hekim”. “otaçı közüğü enüçledi = otaçı göze inen perdeye ilaç koydu.” (DLT-I: 35 ve 299)

EDPT'de ota:- fiilinden türediği belirtilen sözcüğün anlamı “Doktor” olarak kayıtlıdır (Clauson, 1972: 44). *TETTL-VI*'da otaçı / otcu olarak madde başı yapılan sözcüğün anlamı *DLT* ve *EDPT* ile aynıdır (Clauson, 1972: 44; Tietze, 2018: 172).

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında anlamı doktordan halk hekimine kadar değişiklik gösteren sözcük, *DLT*'den fonetik olarak sadece söz içinde /-ç-/ > /-c-/ tonlulaşması ile ayrılmaktadır (sozluk.gov.tr)

otacı: “Çeşitli bitkilerle tedavi uygulayan kişiler için halk arasında ‘hekim’ veya ‘eczacı’ anlamında kullanılan bir ünvan.” (GTS)

otacı: “Doktor. [BGA]” (DS)

otacı: “Ev ilacıyla göz hastalığını iyileştiren göz doktoru. [BGA]” (DS)

otarmak “emçi angar ot otadı = hekim ona ilaç yaptı” (DLT-III-252)

Sözcük önce, ot “İlaç” isminden isimden fiil yapan /+a-/ ile fiil olmuş, sonrasında fiilden fiil yapan /-r-/ ile yeniden türetilmiştir. Etimoloji sözlüklerine başvurulduğunda *otar-* olarak *TETTL-VI*'da, *DLT*'deki anlamın zıddı bir anlamla “Zehirlemek” kaydı bulunabilmiştir (Tietze, 2018: 172). Bununla birlikte *otamak* gövdesi, *EDPT*'de ota:- “Tıbbi otlarla tedavi etmek” anlamıyla kayıtlıdır (Clauson, 1972: 42).

otarmak fiiline Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında rastlanmamakla birlikte *otamak* fiilinin Türkiye Türkçesi ve ağızlarında kullanımı tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

otamak: “Bitkinin yaprak veya köklerini vererek bir hastalığı iyi etmeye çalışmak, teddavi etmek” (GTS)

otamak “Hastalığı geçmek, iyi olmak. [BGA]” (DS)

otamak “Hastalığı iyileştirmek. [BGA]” (DS)

Hediye

armağan “Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan. Oğuzca. ‘yarmağan’ dahi denir. (DLT-I: 140)

EDPT'de, *DLT*'deki kullanıma benzer şekilde *armağa:n* / *yarmağa:n* olarak iki biçimiyle madde başı yapılmıştır. “Hediye ve daha özel bir anlam olarak yolculuktan getirilen hediye” olarak tanımlanan sözcüğün erken Oğuzca dönemine ait olabileceği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 232). *TTTKBS-I*'de *armağan* “Hediye” bilgisi verildikten sonra etimolojisi “< armağ(/k)+an” şeklinde değerlendirilmiştir (Gülensoy: 2007: 79).

Türkiye Türkçesinde ön seste /y-/'siz olarak iç seste ise /-g-/ > /-ğ-/ değişimine uğramış biçimiyle kullanılmaktadır (sozluk.gov.tr):

armağan: “1. Birini sevindirmek, mutlu etmek, onurlandırmak, kutlamak için veya anı olarak verilen şey; hediye, bergüzar, peşkeş” (GTS)

belek “Konuğun hısımlarına getirdiği armağan. Bir yerden başka bir yere gönderilen armağana da böyle denir.” (DLT-I: 385)

EDPT’de *béleg* olarak kaydedilen sözcüğün etimolojisiyle ilgili türediği *béle-*, genel bir anlam olan “*Paketlenmek*”ten daha özel bir anlam olan “*Taşınmak üzere paketlenmek*” ve “*Hediye*” anlamlarına değiştiği bilgisi verilmiştir (Clauson, 1972: 338). *TTTKBS-I*’de ise *belek* “*Hediye*” şeklindeki etimolojisi *EDPT*’deki gibi “<* *bé:le-k*” şeklinde verilmiş fakat *bélemek* fiilinin anlamı ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir (Clauson, 1972: 338; Gülensoy, 2007: 128). Sözcük *TMN-II*’de *bělāk* “*Hediye*”, *TETTL-I*’de ise *belek II* “*Hediye, düğün hediyesi*” şeklinde madde başı yapılmıştır (Doerfer, 1965: 413; Tietze, 2002: 309).

TS ve *DS*’de tespit edilen sözcüğün, fonetik olarak *DLT* ile aynı olmakla birlikte *DS*’de semantik olarak “*Hediye, armağan*” şeklindeki genel anlamının yanı sıra özel durum ve kişilerle ilgili kazandığı anlamlar da bulunmaktadır (sozluk.gov.tr):

belek I: “*Hediye, armağan*” (TS)

belek: “*Düğün evine verilen hediye. [BGA]*” (DS)

belek III: “1. Hediye, armağan. 2. Düğün hediyesi. 5. “Yeni bir ev yapıldığı zaman ev sahibi tarafından, ustalara hediye edilmek üzere evin çatısında bir sırtığa bağlanan basma, kumaş parçası. 6. “Pehlivanlara veya düğünde at yarışlarına katılan binicilere verilen hediye, bahşiş. [BGA]” (DS)

bélek “*Armağan, hediye.*” (DLT-I: 408)

Bkz. *belek*. Sözcüğün *TS* ve *DS*’deki kullanımını arasındaki tek fark iç seste görüle /-é-/ > /-e-/ değişimidir.

Kur’a

ok: “paylar ve toprak hisseleri üzerine üleştirmek için- atılan ok, çekilen kur’a” (DLT-I: 37).

Temel anlamı, “Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta” olan eski bir savaş aleti ve günümüzde sporda kullanılan *ok*, *TTTKBS-II*, *TETTL-VI* ve *TMN-II*’de savaş aleti olarak kaydedilmiş, *EDPT*’de ise bu anlamının yanı sıra Kâşgarlı’ya atıfta bulunularak yukarıda yer alan anlamı belirtilmiştir (Doerfer, 1965: 153; Clauson, 1972: 76; Gülensoy, 2007: 617; Tietze, 2018: 121 ve 123; sozluk.gov.tr).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *ok* olarak kayıtlı sözcük, *DS*’de “Miras kalan mallar pay edilirken yapılan ad çekme”[BGA] anlamıyla kullanılmıştır (sozluk.gov.tr).

yarışmak “... *ol anıng birle tawar yaradı = o, onunla malı yarı yarıya üleşti*. Miras üleşmesine de böyle denir.” (DLT-III: 72)

EDPT’de *yarmak* fiilinden türediği belirtilen sözcüğün anlam alanı, “Yarışmak, rekabet etmek; bölüşmek, paylaşmak; vasiyet uyarınca paylaşmak” olarak gösterilmiştir. Fiilin hem “Yarışmak, rekabet etmek” anlamı hem de çalışmaya konu olan diğer iki anlamı için *DLT-III*’te yer alan yukarıdaki bilgiye başvurulmuştur (Clauson, 1972: 972). Fiilin çalışmaya konu olan anlamı, *TTTKBS-II*’de de *EDPT*’deki bilgilerle örtüşmüş olarak *yarışmak* “Eşitçe bölüşmek”, etimolojisi ise “< *yār-(I)-ş-*” şeklinde dikkatlere sunulmuştur (Clauson, 1972: 972; Gülensoy, 2007: 1077).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *DLT*’deki şekliyle, herhangi bir fonetik hadise görülmeden *yarışmak* olarak kullanılan sözcük yalnızca *DS*’de “Eşitçe bölüşmek. [BGA]” anlamıyla kullanılmış, bu bilgi verilen “Bütün elmayı yarışırdık, yarım elmayı bölüşürdük” cümlesiyle de pekiştirilmiştir (sozluk.gov.tr).

Miras

humaru “1. Miras”. “*bunu atamdan humaru buldum = bunu atamdan miras buldum*” (DLT-I: 445)

Sözcüğün doğrudan DLT'deki anlamıyla değil ama emek verilmemesine vurgu yapan -ki miras atadan kalan mal olduğu için emek verilmeden elde edilmektedir- son seste görülen /u/ düşmesi ve Latin kökenli Türk alfabesine geçişte tek işaretle gösterilen /h/ sesi dışında fonetik bir değişim görülmeyen DS'deki *humar* "Emek vermeden, hazıra konulan şey: Benim hiç humarım yok. [BGA]" ile benzeştiği görülmektedir (sozluk.gov.tr).

humarulanmak "er *humarulandı* = adam mirasa kondu.", "adam bir dostunun veya başkasının malından kendisine azık edindi" (DLT-III: 205)

Sözcükle ilgili tespit edilebilen bilgi yalnızca EDPT'de *xuma:ru:lan-* maddesinde yer alan "er *xuma:ru:landı* = adam arkadaşının veya başka birinin malından değerli bir şey aldı" cümlesidir (Clouston, 1972: 628).

Fiilin, çalışmanın temel başvuru kaynaklarından TS, GTS ve DS'de tespit edilememekle birlikte DS'de yer alan *humar*'dan türediği düşünülmektedir (bkz. *humaru*) (sozluk.gov.tr).

yarışmak "... ol anıng birle tawar yarışdı = o, onunla malı yarı yarıya üleşti. Miras üleşmesine de böyle denir." (DLT-III: 72). Sözcükle ilgili bkz. (yarışmak).

Misafirperverlik

konuk "Misafir. Şu parçada dahi gelmiştir:

Bardı eren konuk bulup kutka sağkar / Qaldı alığ oyuk körüp ewni yıkar = Konuk bulunduğu zaman uğurlu sayan adamlar gitti. Karşıdan bir karaltı görseler -konuk geliyor diye- çadırını yıkıp gidenler kaldı." (DLT-I: 384)

EDPT'de *konak* ve *konuk* aynı maddede değerlendirilmiş, anlamları için "Misafir, kalmaya gelen kişi ve birinin -kısa süreliğine- yerleştiği yer vb." bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte *konukun* "Misafir" anlamı, Kâşgarlı'nın yukarıda yer alan verileri ile Batı Türkçesinde 14. yy.'daki kullanımı vb. dönem ve eserleriyle tanıklanmıştır (Clouston, 1972: 637). TMN-III'te *konuk* olarak kaydedilen sözcüğün "Misafir" anlamında kullanıldığı, "Konmak, yerleşmek, dinlenmek, sakin olmak" anlam alanlı *konmak* fiiline getirilen fiilden isim türeten *-uk /-ük* ile türettiği bilgisi verilmiştir (Doerfer, 1967: 527). Sözcüğün anlamı konusunda TTTKBS-I ile TMN-III örtüşürken türettiği kökün *komak* fiiliyle gösterilmesi konusunda ayrılmaktadırlar. TTTKBS-I'de sözcüğün etimolojisi "< ko-n-(u)k" şeklinde değerlendirilmiştir (Doerfer, 1967: 527; Gülensoy, 2007: 539).

Sözcük fonetik ve semantik özellikleri bakımından TS, GTS, DS'de, DLT'deki kullanımı ile benzerlik göstermektedir (sozluk.gov.tr).

konuklamak "*Beg meni konukladı* = Bey beni konuk etti". Başkası da böyledir. Oğuzlardan başkasının dilinde bu kelime, birisinin, ev sahibinin rızası olmadan bir evde gecelemesi anlamındadır. (DLT-III: 339)

Konuk ismine getirilen isimden isim yapan +IA ile türetilmiş bir fiildir. *Konuk* ismi için bkz. *konuk*. Konuklamak ile ilgili TS, GTS ve için DS'ye başvurulmuş, her üç sözlükte de sözcüğün DLT'deki fonetik özellikleri ile benzeşen kullanımda olduğu görülmüştür. Bununla birlikte semantik açıdan eylemi gerçekleştiren özne bağlamında -konuk olan, konuk eden- farklılaşmaların olduğu tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

TS'de "Misafir edip ağırlamak" anlamında kullanılan sözcük, eylemi gerçekleştirenin ev sahibi olması bakımından DLT ile ortaklık göstermektedir.

GTS'de "1. konuk olmak. 2. Yemeğe çağırarak." Sözcüğe yüklenen 1. anlamda özne misafir, 2. anlamda ev sahibidir. Bu bakımdan sözcüğün 2. anlamı DLT ile örtüşmektedir.

DS'de ise verilen anlamlar. [BGA] aynı, anlamların numaralandırması GTS'nin tam tersidir. Bu durumda da DS'de sözcüğün 1. anlamı DLT ile ortaktır.

konukluk "Konukluk, misafirlik" (DLT-I: 274 ve DLT-IV: 344)

Konuk ismine getirilen isimden isim yapan *+ilk / +luk* ile türetilmiştir. *Konuk* ismi için bkz. *konuk*. *Konukluk* ile ilgili Türkiye Türkçesinin ilk basamağını temsilen *TS*, Türkiye Türkçesi için *GTS* ve Türkiye Türkçesi ağızları için *DS*'ye başvurulduğunda, her üç eserde de sözcüğün *DLT*'deki fonetik özellikleri ile benzeştiği görülmüştür. Bununla birlikte bahsi geçen sözlüklerde sözcüğün temel anlamı olan "Misafirlik" ekseninde daha özel anlamlar kazandığı da görülmektedir (sozluk.gov.tr):

konukluk: "1. Misafirlik. 2. Ziyafet." (TS)

konukluk: "Konuk olma durumu; misafirlik." (GTS)

konukluk: "Düğünden sonra kız evinin damat tarafına verdiği yemek. [BGA]" (DS).

Ölüm

hımaru "Andaç olmak üzere verilen mala denir. Büyüklerden birisi öldüğünde, malından en iyi bir parça Hakan için ayrılır. Bu mala dahi 'hımaru' denir, 'hımaru' andaç, hatıra anlamındadır. Bu kelime, kadına, erkeğe ad olarak dahi verilir. Uzağa giden bir adamın hısımlarına bıraktığı mala da 'hımaru' denir." (DLT-I: 445-446). Sözcük için bkz. *hımaru*.

kabırçağ "Tabut. Bu, çok kere ölü tabutu için kullanılır." (DLT-I: 501)

Sözcük, Türkçeye Arapçadan geçme *kabir (<kabr)* "Mezar" sözcüğüne getirilmiş isimden isim yapan *+CAk* ile türetilmiştir. Türkçede başlangıçtan bugüne varlığını sürdüren ama işlevliği zaman içerisinde azalan ek, *kabırçağ*ta daha eski şekli olan */-ç-/* ile kullanılmıştır. Sözcükte başlıca işlevlerinden olan küçültmenin yanı sıra yer adı ve araç gereç adı yapmanın da bir arada kullanılması dikkate değerdir (Korkmaz, 2009: 40; Ergin, 2012: 165; Banguoğlu, 2015: 161-162; Güzel, 2019: 90-91 ve 94).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *DLT*'deki anlamıyla *kabırcağ* olarak kullanılan sözcüğün *DLT*'den farkı, ekte görülen */-ç-/ > /-c-/* tonlulaşmasıdır (sozluk.gov.tr). Ekte görülen bu fonetik hadise, Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır (Ergin, 2012: 165). Bir başka deyişle Türkiye Türkçesi ağızlarına özgü bir durum değildir.

kirtü yèr "Ahiret". "Ölmüş bir kimse için 'ol kirtü yerde ol' denir ki 'o, gerçek yerdedir, onun üzerine yalan söylemek olmaz' demektir." (DLT-I: 416)

Sıfat tamlaması kuruluşunda olan sözcüğün sıfatı olan ve *DLT*'de madde başı olan *kirtü* "Gerçeklik, doğruluk"; *EDPT*'de *kértü*: "Doğru, dürüst, sadık, hakikat vb." anlamlarıyla verilmiş, *TTTKBS-I*'de *kerti* "3. doğru" olarak madde başı yapılmış ve etimolojisiyle ilgili "< *kert-(DLT)+ -i*" değerlendirilmesi yapılmıştır (Clauson, 1972: 738; Gülensoy, 2007: 500).

Bu birleşik söz varlığı ögesine "*Ahiret*" anlamını katan grubun sıfatı işlevindeki sözcüğün, hem *DLT*'deki fonetik şekliyle hem de son seste görülen */-ü/ > /-i/* daralması ve iç seste */-i-/ > /-e/* genişlemesine uğramış şekilleriyle *TS* ve *DS*'de "*Doğru, hakikat*" anlam alanıyla kullanıldığı tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

kerti: "Doğru. [BGA]" (DS)

kirtü: "Gerçek, hakiki, sahil, doğru, hak, sadık." (TS)

kirti: "Ciddi, doğru. [BGA]" (DS)

yoğ "Ölü gömüldükten sonra üç gün yahut yed, güne kadar verilen yemek." (DLT-III: 143)

EDPT'de *yo:ğ* "Cenaze töreni", *TTTKBS-II*'de *yoğ* "Eski Türklerde ölümler için yapılan tören" olarak madde başı yapılan sözcüğün etimolojisi "<* *yō* 'yansıma; *yüksek sesle ağlama'+ -ğ" şeklinde değerlendirilmiştir (Clauson, 1972: 895; Gülensoy, 2007: 1150-1151)

GTS'de, *DLT*'deki fonetik görüntüsüne benzer olarak *yoğ*, *DS*'de sözcüğün ünlüsünde */-o-/ > /-u-/* daralmasıyla tespit edilmiştir. Ayrıca semantik olarak "Cenaze töreni" anlamının yanı sıra törende uygulanan ritüellerden olan, sözcüğün anlam daralmasına uğradığı anlamı "Ağıt" da bir tanım olarak belirtilmiştir. (sozluk.gov.tr).

yoğ: “Eski Türklerde ölümler için yapılan tören.” (GTS)

yuğ: “Ölü için yapılan geleneksel toplantı, ağıt. [BGA]” (DS)

Ziyafet ve Eğlence

bezrem “Bayram, halk arasında gülme ve sevinme. ...Oğuzlar bayram gününe ‘beyrem’ derler. Bu, sevinç ve eğlence günüdür.” (DLT-I: 484)

TETTL-I’de *DLT*’dekine benzer bir anlamda *bayram* “Kutlanan gün” olarak kaydedilen sözcükle ilgili *EDPT*’de *bağram* “Eğlence vb.’den hareketle şölen” olarak anlamlandırılıp kökeninin Farsça olduğuna işaret edilirken *TMN-II*’de *baırām* “Bayram, tatil” ve kökeninin Türkçe olduğu görüşü belirtilmiş, *TTTKBS-I*’de ise *bayram* “Millî ve dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan günler” şeklinde tanımlanmış, “< * *bağram*” değişimini geçirmiş olabileceği bilgisi verilmiştir (Doerfer, 1965: 384; Clauson, 1972: 308; Tietze, 2002: 297; Gülensoy, 2007: 124).

Türkiye Türkçesi ve ağızlarında ünlülerinde görülen /-e-/ > /-a-/ kalınlaşması ile aynı fonetik görüntüde tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

bayram: “1. Millî ve dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan veya günler. 2. Şenlik. 3. Tam ve yoğun bir mutluluk duygusu” (GTS)

bayram: “Bayram. [BGA, DGA]” (DS).

beyrem “Oğuzca. Bunun, sevinç ve eğlence günü demek olan “bedhrem” kelimesinden bozulmuş olduğunu sanıyorum. Çünkü İslâmlıktan evvel bayram bilmezlerdi ki adı olsun. Eğer olsaydı, bunu bütün Türkler bilirdi. Bunu ancak dillerinde ð harfini ı yapanlar biliyor.” (DLT-III: 176). Sözcük için bkz. bedhrem.

Diğer

temür “*kök temür kërü turmas* savında dahi gelmiştir, ‘*gök demir boş durmaz*’ (dokunduğu şeyi yaralar) demektir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı and içtiklerinde yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar. ‘bu kök kirsün, kızıl çıksun’ derler, ‘sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir senden öcünü alsın’ demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar.” (DLT-I: 361-362)

EDPT’de *temir* “Demir”, *TMN-II*’de *tēmūr* “Demir”dir (Clauson, 1972: 508; Doerfer, 1965: 666). *TTTKBS-I*’de *demir* “Demir” olarak madde başı yapılmış ve *tēmūr* şeklinin daha eski olduğu bilgisi verilmiştir (Gülensoy, 2007: 275).

TS, *GTS* ve *DS*’de kayıtlı ve temel anlamı “Demir” madeni olan sözcük, fonetik olarak *DLT* ile karşılaştırıldığında ön seste /t-/ ünsüzün korunduğu görülmekle birlikte ağırlık olarak /t-/ > /d-/ tonlulaşması, iç seste /-e-/ > /-i-/ daralması ve /-ü-/ > /-i-/ düzleşmesi tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

demir: “Atom numarası 26, atom ağırlığı 55,847, yoğunluğu 7,8 olan, 1510°C’de eriyen, mavimsi esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli element.” (GTS)

demir: “Demir. [BGA, DGA]” (DS)

demür: “Demir. [BGA, DGA]” (DS)

demür / timür: “Demir.” (TS)

Her üç sözlükteki veri, sözcükte *DLT* ile yalnızca fonetik ve semantik olarak karşılaştırma yapmaya olanak sağlamaktadır. *DLT*’den alınan yukarıdaki ritüelde vurgulanan, *demirin sözünde durmak*, *yeminini çiğnememek* için ekmek, Kur’an vb. gibi kutsal bir nesne olarak görülmesidir. Bu ritüel ve *demirin* bu işlevi, *yiğidin sözü*, *demirin kertiği* “Mert adamın ağızından çıkan söz demire kazınmış çentik gibi kalıcı olur; dediğini yapar, sözünden dönmez.” atasözünde varlığını sürdürmektedir (sozluk.gov.tr).

tör “Odanın en iyi yeri. *törge keç* = üst başa geç.” (DLT-III: 121)

EDPT'de *tör* "Bir çadırda, odada veya ziyafette 'şeref yeri'" şeklinde nakledilen sözcükle ilgili TTTKBS-II'de *tör* "Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu başköşe" tanımı yapılmış, etimolojisi "< tö:-r (/+e)" olarak değerlendirilmiştir (Clauson, 1972: 528; Gülensoy, 2007: 927).

Sözcüğün fonetik olarak Standart Türkiye Türkçesinde DLT'deki gibi *tör*, ağızlarda ise hem *tör* hem de ön seste /t-/ > /d-/ tonlulaşmasıyla *dör* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir (sozluk.gov.tr):

tör: "Başköşe." (GTS)

tör: "Evde veya odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe. [BGA, DGA]" (DS)

dör (II): "1. Eski evlerde büyük odanın oturulan kısmı. 2. Konuk odası. [BGA ve Kerkük]" (DS)

SONUÇ

Kâşgarlı Mahmud, Türkçenin ilk sözlüğü olarak bilinen *Divânu Lugâti't-Türk'ü* (DLT); Araplara Türkçeyi öğretmek, Türkçenin Arapçayla at koşturabilecek yetkinlikte olduğunu ispatlamak, Türklerin büyük bir coğrafyada varlık sürdürdükleri gerçeğini -hazırlamış olduğu haritayla- dikkatlere sunmak, Türk boylarının lehçe ve ağızlarıyla ilgili karşılaştırmalar yapmak, böylece Türkçenin ifade olanaklarının çeşitliliğini göstermek, Türklerin kültürel anlamda ne denli zengin ve köklü bir geçmişe sahip olduğunu bildirmek veya hatırlatmak amacıyla yazmıştır. Eseri oldukça planlı bir şekilde düzenlemiş olması ve madde başlarındaki anlamları çeşitli örneklerle pekiştirmesi; eserin bir sözlükten çok daha fazlası olduğunun, zengin bir kültürel birikimle oluşturulduğunun kanıtıdır.

Eserde, kültürel birikimlerden birini de milletlerin geçmişten bugüne kadar gelen atalarının yaşanmışlıklarına, tecrübelerine, alışkanlıklarına dayanan kültürel bellek ögeleri oluşturur. Bu ögelerin bazıları gelişen ve değişen dünyada zamana yenik düşse de varlığını sürdürenler azımsanamayacak kadar çoktur. Kültürel ögeler içerisinde hayatta kalanlar arasında sosyal kuralların birer parçası olan gelenek ve ritüeller gelmektedir. Bu çalışmayla DLT'de yer alan gelenek ve ritüellerden hangilerinin Batı Türkçesinde kullanılageldiğinin tespiti amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Batı Türkçesinin ilk basamağı olan Eski Anadolu Türkçesi için *Tarama Sözlüğü* (TS), Standart Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük* (GTS) ve Türkiye Türkçesi ağızları için *Derleme Sözlüğü'ne* (DS) başvurulmuştur. DLT'de gelenek ve ritüeller bağlamında tespit edilen söz varlığı ögelerinden her biri; TS, GTS ve DS'den en az bir tanesinde DLT'deki anlamıyla -anlam daralması veya genişlemesi yaşamış olması göz önünde bulundurularak- kullanılan 39 söz varlığı ögesi tespit edilmiştir. Bu ögeler kavram alanlarına göre doğum (3), evlilik (8), falcılık ve büyü (4), hastalık ve tedavi (6), hediye (2), kur'a (2), miras (3), misafirperverlik (3), ölüm (4), ziyafet ve eğlence (2), diğer (2) olmak üzere 11 alt başlıkta değerlendirilmiştir. Kavram çeşitliliğindeki zenginliğin yanı sıra en çok sözcüğe sahip kavramlardan hastalık ve tedavi, evlilik, ölüm doğrudan veya dolaylı olarak her insanın hayatında karşılaşacağı türden kavramlardır. Bu kavram alanlarındaki devamlılık beklenen bir sonuçtur. Falcılık ve büyü ile ilgili söz varlığındaki devamlılık ise dikkate değer görünmektedir. Tespit edilen sözcüklerden 14'ü (%35,8) TS'de, 24'ü (%61,5) GTS'de, 36'sı (%92,3) ise DS'de tanıklanmıştır. Bu sayısal veriler, 11. yüzyıla ait DLT'de yer alan sözcüklerin günümüzde -özellikle- ağızlarda dikkate değer oranda varlığını sürdürdüğünün kanıtı niteliğindedir. DS'de kullanımı tespit edilen sözcükler kullanıldığı şehirler göz önüne alınarak Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının sınıflandırmasıyla ilgili belirlediği ana ağız gruplarına göre değerlendirilmiştir. 28 sözcüğün Batı Grubu Ağızlarında, 12 sözcüğün Doğu Grubu Ağızlarında ve 1 sözcüğün ise Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında kullanıldığı belirlenmiştir. Bu sayısal veri, Batı Grubu Ağızlarının çalışmanın kapsamındaki arkaik söz varlığı ögelerini en iyi koruyan grup olduğunu göstermektedir. Ayrıca 8 sözcüğün hem Batı Grubu hem de Doğu Grubu Ağızlarında; 1 sözcüğün de her üç ana ağız grubunda kullanıldığı görülmüştür.

DLT'de sosyal kurallar kapsamında tarafımızca 300'den fazla söz varlığı ögesi tespit edilmiş, çalışmanın kapsamı dâhilinde bunlardan yalnızca 39'u değerlendirmeye alınmıştır. Bu da DLT'nin onu inceleyen her yeni araştırmacıya yeni bir araştırma konusu sunacak zenginlikte bir eser olduğunu göstermektedir. Eserin sahip olduğu bu zenginlik, bilinçli ve Türkçeye gönülden bağlılık duyan bir bilim insanının çalışmasının ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Kâşgarlı Mahmud, eserini günümüzün ulaşım olanakları ve teknolojik imkânlarıyla bile özveride bulunmayı ve pek çok şeyden feragat etmeyi gerektiren saha çalışmasıyla gerçekleştirmiştir.

Tablo 1. DLT'deki gelenek ve ritüellerle ilgili söz varlığının batı türkçesindeki durumu

Sayı	Konu	DLT	TS	GTS	DS
1	Doğum	kağut / kavut	-	kavut	kavut / kavıt /havut
2		bütmek	bitmek	bitmek	bitmek
3		kırtulmak	-	kurtulmak	gurtulmak
4		boğmak	boğmak / boğmağ	-	boğmak
5		qazın	-	kayın	kayın / gayın
6	Evlilik	qalıng	kalıñ / kaluñ	kalın	kalın / galın
7		kezüt	-	giyit	-
8		kelin	-	gelin	gelin
9		küni	güni / günü	günü	günü
10		tügün	-	düğün	düğün
11		tüngür	düğür	dünür	dunur / dümür / dünür / düğür
12	Falcılık ve Büyü	ırk	-	-	ırık / ırk
13		qam	-	kam	-
14		yalwı	-	-	yalvı
15		ırqlamak	-	-	ırıklamak
16		egir	eğir	-	eğir
17		em	em / em sem	em	em
18	Hastalık ve Tedavi	emçi	-	-	emci / emçi
19		ot	ot	ot	ot
20		otaçı	-	otacı	otacı
21		otarmak	-	otamak	otamak
22	Hediye	armağan	-	armağan	-
23		belek	belek	-	belek
24	Kur'a	ok	-	-	ok
25		yarışmak	-	-	yarışmak
26	Miras	humaru	-	-	humar
27		yarışmak	-	-	yarışmak
28		humarulanmak	-	-	humar'dan türemiştir.
29	Misafirperverlik	konuk	konuk	konuk	konuk
30		konuklamak	konuklamak	konuklamak	konuklamak
31		konukluk	konukluk	konukluk	konukluk
32		humaru	-	-	humar
33	Ölüm	qabırqak	-	-	kabırcaq
34		kirtü yer	kirtü	-	kerti / kirti
35		yoğ	-	yoğ	yuğ
36	Ziyafet ve Eğlence	beyrem	-	bayram	bayram
37		bezrem	-	bayram	bayram
38	Diğer	temür	demür / timür	demir	demir / demür
39		tör	-	tör	tör /dör
TOPLAM		39	14	24	36

Kısaltmalar:

BGA: Batı Grubu Ağızları

DGA: Doğu Grubu Ağızları

DLT: Divanü Lûgati-t-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

GTS: Güncel Türkçe Sözlük

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

KGA: Kuzeydoğu Grubu Ağızları

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TETTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı

TMN: Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen

TS: Tarama Sözlüğü

TTTKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2019). *Bin yıl önce bin yıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk* (3. Baskı). TDK Yayınları.

Atalay, B. (2018). *Divanü lûgati't-Türk* (Çeviri) (C. I-II-III). (Tıpkıbasım). TDK Yayınları.

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin grameri* (10. Baskı). TDK Yayınları.

Bulduk, Ü. (2008). Kâşgarlı Mahmûd'da sosyal hayat, dil ve Türklük. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 477-481). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski uygur Türkçesi sözlüğü*. Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul. (EUTS).

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press. Oxford. (EDPT).

Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen* (C. II). Franz Steiner Verlag GMBH. Wiesbaden. (TMN-II).

Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen* (C. III). Franz Steiner Verlag GMBH. Wiesbaden. (TMN-III).

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânu Lugâti't-Türk*. TDK Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (2. Baskı). Bizim Büro Basım Evi. Ankara. (TDES).

Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Gariper, C., & Küçükcoşkun, Y. (2022). Orhun Abideleri'nden Divan-ı Lûgati't-Türk'e kolektif bilincin inşası ve sürekliliği. *2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008)* (ss. 243-250). TDK Yayınları.

Gül, B. (2008a). *Bir sözlüğün hikâyesi*. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 137-148). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gül, B. (2008b). *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz dünyası*. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 279-296). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü C. I-II*. (1. Baskı). TDK Yayınları. Ankara. (TTTKBS-I ve TTTKBS-II).

Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri*. TDK Yayınları.

İnayet, A. (2022). "Divanü Lügati't"te Doğumlu İlgili Örf, Âdet ve Ritüeller". 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008)* (ss. 417-428). TDK Yayınları.

Killi, G. (2008). *Türk diyalektoloji araştırmalarının eşsiz kaynağı Dîvânu Lugâti't-Türk*. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 375-403). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karahan, L. (2011). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması* (2. Baskı). TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: (şekil bilgisi)* (3. Baskı). TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2022). Kâşgarlı Mahmud ve bilinçli bir ana dili sevgisi. 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008)* (ss. 501.-508). TDK Yayınları.

Temur, N. (2017). Bir kültürel bellek mekânı olarak Mahtumkulu Divanı. *Türk Bilig*, 34, 173-178.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı C. I*. Simurg Kitapçılık, Yayıncılık ve Dağıtım. İstanbul-Wien. (TETTL-I).

Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı C. II*. OAW. Wien. (TETTL-II).

Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı C. IV* (Ed. Semih Tezcan). TÜBA Yayınları. (TETTL-IV).

Tietze, A. (2018). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı C. VI* (Ed. Nurettin Demit, Emine Yılmaz). TÜBA Yayınları. (TETTL-VI).

Yaylagül, Ö. (2008). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te anlamın sunumu*. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 297-305). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldırım, D. (2008). Kâşgarlı Mahmûd: İlk Türk sözlü kültür bilimcisi [folklorist]. İçinde F. S. Barutçu Özönder (Eds.), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı* (ss. 107-119). Kültür Bakanlığı Yayınları.

mgm.gov.tr (Erişim tarihi 26.08.2024)

tuik.gov.tr (Erişim tarihi 26.08.2024)

sozluk.gov.tr (Erişim tarihi 28.07.2024-28.08.2024)